

FAÁRRENDSZERÜNK NÉHÁNY KÉRDÉSE

HALÁSZ ALADÁR

Az 1980. évi árreform oly nagy jelentőségű változást hozott árrendszerünkben, hogy az ezzel összefüggő problémákat és tapasztalatokat — dokumentálás céljából és tanulságként is — célszerű áttekinteni.

A reform szakított az árképzés korábbi gyakorlatával; a termelői árak bázisává az általános önköltség helyett „elvileg” a világpiaci árakat tette, s a korábbi folyamatos árrendezés helyett a belföldi áraknak a világpiaci árakhoz igazodó, lényegében automatikus vezérlését szándékozott bevezetni. Az új rendszer alkalmazása számos problémát vet fel: szükségessé tette a világpiaci ár fogalmának meghatározását és megfigyelési, a belföldi árakkal való összehasonlítási módszerének kidolgozását.

Az itt leírtak alapul szolgálhatnak a nem kiemelt termékek világpiaci árbázison történő árkövetési módszerének kidolgozásához is.

A hazai és a külpiaci árak kapcsolata

Faarrendszerünk — az egész magyar árrendszer részeként — a felszabadulás utáni négyévtizedes fejlődés eredménye. E fejlődésnek hat jellegzetes szakaszát lehet megkülönböztetni:

- az 1946. évi valutareform és ehhez kapcsolódó árrendezés,
- az 1951. évi árreform,
- az 1956—59. évi árreform,
- a gazdaságirányítás 1968. évi átfogó reformjához kapcsolódó árreform,
- a faárrendszer fokozatos korrekciója 1969—1976-ig,
- az 1980. évi árreform.

A viszonylag sűrűn egymást követő reformok és árrendezések során többször, visszatérően felvetődött a belföldi áraknak világpiaci árbázisra való helyezése, a belföldi és a világpiaci árak közötti szerves kapcsolat megteremtése. Már az 1959. évi árreform, majd az 1968. évi mechanizmusreform előkészítése során is felmerült a javaslat, hogy a belföldi árak centrumává ne a nemzeti ráfordításokat, hanem a világpiaci árakat tegyék, mert ez szolgálná legjobban a szocialista és a kapitalista rendszer közötti gazdasági versenyt.

Ezeket a javaslatokat a hivatalos gazdaságpolitika akkor nem tette magáévá. Emiatt árrendszerünk típusa ugyan állandóan változott (önköltségi, érték, termelési ártípusú árrendszer), de bázisa — 1980-ig — változatlanul a társadalmilag szükséges költséget legjobban kifejezőnek tekintett országos ágazati önköltség maradt. A belföldi áraknak a világpiaci árakkal többségükben semmi kapcsolatuk nem volt. Csak a túlnyomórészt importból származó alap- és nyersanyagok belföldi árát hozták kapcsolatba a világpiaci árakkal. Az 1968. évi reform során a „kevert” árak rendszerének bevezetésével még ezt a gyenge kapcsolatot is fellazították. Ez a laza kapcsolat is azonban csak legfel-

jebb az ármegállapítás időpontjában állt fenn, mert a hatósági árszabályozás a világgpiaci árváltozásokat nem, vagy csak nagyon késleltetve tudta követni.

Az 1973. évi olaj- és nyersanyag-árrobbanás hatására a 70-es évek közepén nyilvánvalóvá vált, hogy az 1968. évi reform során — lényegében a korábbi évtizedek szemléletében — kialakított árrendszer nem felel meg a követelményeknek: a hazai árak elszakadtak a nemzetközi áráktól és a belföldi ráfordításoktól is, így nem tudják közvetíteni a világgpiac értékítéletét, nem tudják megfelelően orientálni a termelőket és a felhasználókat gazdasági döntéseikben. E felismerés hatására került sor az 1980. évi árrendezésre, mely végre döntő fordulatot eredményezett: az árrendszert lényegében világgpiaci árbázisra helyezték. Ezáltal az árképzésben és az árrendszer funkciójában is alapvető változás következett be. Árrendszerünk végre az anyagi elszámolás adminisztrációs eszközéből a gazdasági szabályozás, a szabályozott piac és az ésszerű gazdasági döntések aktív tényezőjévé válhatott.

Felvethető a kérdés, indokolt volt-e a belföldi faárrendszerben az importárakat érvényesíteni, amikor a hazai eredetű fatermékek túlnyomó hányadában (a lombos fafajokból) nem volt tényleges import? Létezhet-e nemzetközi versenyár, valóságos nemzetközi versenytermék nélkül?

Kétségtelen tény, hogy importverseny nélkül a nemzetközi árak érvényesítése csak tökéletlenül lehetséges. Mindaddig azonban, amíg az ország viszonylagos elmaradottsága és nemzetközi fizetési kötelezettségei miatt az állam kénytelen az import útjába korlátokat állítani, addig a világgazdasági hatások érvényesítésére nincs más út, mint a nemzetközi árak szimulált alkalmazása.

A nemzetközi árvezérlés kezdeti problémái

Az 1980. január 1-i induló árrendezés során a faanyagok és fatermékek hazai árszintjét a fuvar nélküli tőkés piaci árakból kiindulva igyekeztünk meghatározni. A legnagyobb mennyiségben importált fenyőfűrészáru belföldi árát a feltételezett tőkés világgpiaci árszintre állítottuk be, az egyéb fatermékek árait pedig ebből vezettük le, a feltételezett világgpiaci árarányok, valamint a műszaki-gazdasági értékarányok alapján.

Az 1980. évi reform — a korábbi folyamatos hatósági árrendezések helyett — a belföldi áraknak a világgpiaci árakhoz igazodó, lényegében automatikus vezérlését szándékozott bevezetni. Az árvezérlést a fatermékek esetében a fenyőfűrészáru tőkés világgpiaci ármozgásának követésével, valamint — a világgpiaci árarányok stabilitását feltételezve — az 1980. év elején életbe léptetett faárrendszer fenyőfűrészáruhoz viszonyított árarányainak rögzítésével tervezte megoldani.

Már az új árak életbe léptetését követő első elemzések is rámutattak azonban arra, hogy

— a világgpiaci árarányok stabilitására vonatkozó feltételezés nem tartható, a hazai fatermékek árvezérléséhez nem elegendő a fenyőfűrészáruhoz viszonyított árarányok egyszeri rögzítése és csupán a fenyőfűrészáru világgpiaci árváltozásainak nyomonkövetése; a megfigyelést több fatermék világgpiaci árváltozásának megfigyelésére is ki kell terjeszteni;

— a világgpiaci árak változásának nyomon követésére alkalmas információs rendszer nem áll rendelkezésre; a külkereskedelmi árstatistika termékcsoportokat tárgyal, így a konkrét termékek árváltozásainak megfigyelésére nem alkalmas, ezért az 1980. évi árrendezést is gyakorlatilag „ad hoc” információkra kellett, illetve lehetett csak építeni;

— az alkalmi árinformációk specifikációs tartalma és azoknak a hazai árrendszerrel való kapcsolata nem tisztázott.

Ezért az 1980. január 1-i árrendezés során is csak feltételezetten valósult meg a hazai áraknak a tőkés piaci árszintre való helyezése. Mint később kiderült, valamennyi fontosabb fatermékünk belföldi ára — a szándékolt világpiacon emeléssel ellentétben — 1980. január 1-én — 28—50%-kal alacsonyabb volt, mint az irányadó tőkés piaci ár.

Ezért az 1980. január 1-i rendezést követően már 1980. április 1-én újabb áremelés vált szükségessé. Ezzel is csupán a fenyő- és tölgyfűrészárúnál sikerült megközelíteni a nemzetközi árakat, a bükkfűrészárúnál 18%-kal túlhaladtuk azokat, a faforgácslapnál viszont 26%-kal, a farostlemeznél pedig 10%-kal elmaradtunk azoktól.

Bármilyen hozzávetőleges volt is azonban a világpiacon való igazodás, tagadhatatlan, hogy nagy lépést tettünk előre a világgazdasági értékviszonyokhoz való közeledés útján. Az 1980. évi kétszeri áremelés következtében a hazai faárak rövid idő alatt másfél-kétszeresére emelkedtek és bár az állam az így létrejött árnyereség nagy részét termelési adóban elvonta, a nemzetközi faárakra való „szándékolt” áttérés a magyar fagazdaságot kedvezően érintette.

Az árinformációs bázis kiépítése

A nemzetközi árakra való áttérés előkészítő munkái, továbbá az 1980. év eleji áremelések idején a második világpiacon energia- és nyersanyag-árrobbanás folyamata zajlott. A hazai faárakat akkor próbáltuk világpiacon árszintre beállítani, amikor a nemzetközi faárak gyors ütemben emelkedtek. 1980 végétől kezdve azonban — a kiteljesedő világgazdasági válság következtében — a faárak rohamosan csökkenni kezdtek. Amikor az alapanyagok csökkenő ártendenciája a nemzetközi piacokon kibontakozott, belföldön is azonnal megindult a felhasználók nyomása a hazai faárak csökkentésére. Ekkor égetően szükségessé vált, hogy kidolgozzuk a nemzetközi faárak hazai adaptációjának megalapozott eljárás módját és a további belföldi árrendezések eszerint történjenek.

E feladat megoldása, az 1980. évi árreform célkitűzéseinek érvényesítése, az új faárrendszer működőképességének biztosítása a korábbitól alapvetően eltérő, új feladatok elé állította az ágazati irányítást. A belföldi áraknak a világpiacon árszintre igazodó vezérlése érdekében

— mindenekelőtt ki kellett alakítani a fatermékekre vonatkozó, következetes, megbízható és lehetőleg az arányok nyomán követésére is alkalmas részletességű nemzetközi árinformációs bázist;

— ezt követően tételes vizsgálatokkal meg kellett teremteni az alapot a hazai és a tőkés piaci árszint reális összehasonlításához.

Csakis a nemzetközi árakra vonatkozó, a követelményeknek megfelelő folyamatos információk alapján, a világpiacon és a hazai árak kapcsolatának tisztázása után lehet világpiacon árszintre történő belföldi árvezérlésről beszélni.

Az árinformációs bázis kialakításával kapcsolatban mindenekelőtt meg kellett határozni az *információs bázissal szemben támasztandó követelményeket*. Ezek a következők:

— az árinformációnak az adott termék nemzetközi forgalma szempontjából meghatározó jelentőségű piacról kell származnia;

— mind a termék, mind a paritás- és — lehetőleg — mind az árszerkezet tekintetében pontosan specifikálnak és megfelelő részletességűnek kell lennie;

— ugyanarra a termékre vonatkozó árközlésnek rendszeresnek, folyamatosnak és időszerűnek kell lennie, lehetőleg a tárgyidőszakot követő két hónapon belül rendelkezésre kell állnia.

E követelmények közül mindenekelőtt a *világpiaci ár fogalmával* összefüggő, régóta megoldatlan problémát kellett tisztázni. A tőkés piacon az ár alakulást a legnagyobb exportáló és importáló országok irányítják. A többi ország árai általában ezekhez az ún. főpiaci árakhoz igazodnak. Ezért világpiaci árakon a főpiaci árakat értjük.

A fenyőfűrészárúnak Európában három főpiaca van: a skandináv (svéd és finn), az osztrák és a szovjet piac. Lombos fűrészáruban az európai tőkés piacon elsősorban Franciaország, mellette az NSZK és Jugoszlávia játssza a fő szerepet. Farostlemezben döntő szerepe a skandináv országoknak, faforgácslapban az NSZK-nak és Ausztriának van. Ezeket tekinthetjük e termékek főpiacainak.

A főpiacok kijelölésén kívül — az árinformációs bázissal szemben támasztandó követelmények közül — az *információ tartalmának* van a legnagyobb jelentősége. *Megbízható faárvezérlés* ugyanis csak *pontosan specifikált, a faj, minőség és méret tekintetében pontosan meghatározott termékválasztékokra vonatkozó árinformációk alapján lehetséges*. Termékcsoportokra, pl. általános, specifikáció nélkül, a fenyőfűrészárura vonatkozó árközlés nem csak az árváltozást, hanem a termékcsoport belső összetételváltozásának hatását is tükrözi, ezért a tényleges ármozgások követésére nem alkalmas.

A nemzetközi árinformációkat illetően több tőkés országban egyes szakmai hetilapok kitűnő, időszerű piaci és árinformációkat közölnek. Ezek azonban általában egyrészt tartalmilag nem annyira rendszeresek, másrészt specifikációjuk sem annyira pontos, hogy a követelményeknek meg tudnának felelni. A következőket csak hivatlos állami adatszolgáltatás tudja kiélegíteni. Ilyennek lehet tekinteni

— az NSZK statisztikai hivatalának a „Preise und Preisindizes” c. havi kiadványában, valamint

— a franciaországi Entre d'Etudes de l'Economie du Bois-nak az „Informations Bois”-ban megjelenő negyedévi hivatalos árközléseit.

Ezek a fenyőfűrészáru három főpiacára, a farostlemez skandináv piacára, a tölgy- és a bükkfűrészáru NSZK-beli és franciaországi főpiacaira közölnek pontosan specifikált, termékekre vonatkozólag árinformációkat, melyek e termékekre a hazai árinformációs bázis alapjául elfogadhatók. A forgácslapra vonatkozólag tételes, hivatalos árközlés egyik főpiacról sem áll rendelkezésre. E tekintetben az EUWID c., NSZK-beli szakmai folyóirat időszakos árközléseit lehet mértékadónak tekinteni.

Az információs bázisnak ily módon történő kialakítása, az *árinformációk és a devizaárfolyamok rendszeres nyilvántartása* lehetővé teszi, hogy az árvezérlést nemzetközileg megbízható adatok alapján végezzük.

A főpiaci és a hazai árak összehasonlítása

A hazai faáraknak tőkés piaci árbázison történő vezérléséhez — az információs bázis kialakítását követően — szükséges az információs bázisban tárgyalt tőkés piaci árak és a megfelelő hazai árak közötti — az 1980. évi rendezéssel szándékolt, de a valóságban meg nem valósított — szerves kapcsolat létrehozása, a külpiaci és a hazai árak reális összehasonlítása.

Az *információs bázis adatai* ugyanis, bár *pontosan specifikált termékekre vonatkoznak, a hazai árjegyzék tételeivel* — az érintett főpiaci országoknak a *magyarországitól eltérő szabványai és szokványai miatt* — közvetlenül nem azonosíthatók. A nemzetközi árinformációknak a hazai árjegyzék tételeivel való tételes összehasonlítása nélkül viszont nem lehet világpiaci árak alapján

történi hazai árvezérlésről beszélni. Megbízható árösszehasonlítás pedig csak szakszerű termékazonosítás alapján lehetséges.

Ezért a reális főpiaci áralkalmazás módszereinek kidolgozásához összehasonlító vizsgálatokat végeztünk a meghatározott nemzetközi árakat hordozó főpiaci és a velük analóg, a magyar áruforgalomra jellemző belföldi termékek között. Ennek érdekében valamennyi vezértermékből, valamennyi főpiacról 20—50 m³-es tételeket importáltunk és azokat sokoldalú vizsgálatnak vetettük alá.

Ezen a téren különös gondot kell fordítani a próbaszállítmány kiválasztására. *Ügyelni kell arra, hogy annak a terméknek a próbaszállítmánya kerüljön összehasonlító vizsgálatra, melyre a külföldi árközlés vonatkozik!!* (Ezért is van döntő jelentősége az árinformáció pontos specifikációs tartalmi megjelölésének, mert e nélkül nem lehetne az árat a termékkel azonosítani!)

A összehasonlító vizsgálat során mindenekelőtt a mintatételek átosztályozásával, majd próbafeldolgozásával tételes termékösszehasonlítást végeztünk. Az importtételleket a magyar szabványok szerint átosztályozva az érvényes hazai árjegyzéki árakkal bearáztuk, s így megkaptuk a mintatétel belföldi átlagárát. Pl. a Skandináviából származó NSZK import fenyőfűrészáru-minta átosztályozásával megállapítottuk, hogy a skandináv—NSZK fenyőfűrészáru-import (melynek leadóállomási külpiaci egységára 1982 júliusában a hivatalos árstatisztika szerint 426,67 DM/m³, illetve az akkori kereskedelmi árfolyamon átszámítva 6456 Ft/m³ volt) hazai feladóállomási átlagára 6095 Ft/m³-nek felelt meg.

A hazai és a külpiaci árak megfelelő importtermékek méreti és minőségi eltérései miatt a termékösszehasonlítást — az átosztályozáson kívül — próbafeldolgozással — a kihozatali eltérés megállapítására is ki kellett terjeszteni. Az összehasonlító próbafeldolgozás során pl. a tölgyfűrészáru esetében a francia tétellel a hazai szabvány szerint megközelítőleg azonos minőségi összetételű hazai termelésű anyag párhuzamos feldolgozásával nyert eredményeket hasonlítottuk össze; először a maximális kihozattal elérhető szabványos bútorelc mennyiségét mértük, majd a komplett bútorok előállításához nem használható elemek kiejtésével a kihozatalt komplett bútorlelcgarnitúra-mennyiségre számítottuk át, s így az alábbi eredményeket kaptuk: a francia áruból 41,875%-os, a hazai áruból 31,941%-os komplett bútorlelckihozatalt értünk el.

A termékösszehasonlítást követően az árakat kellett tartalmilag azonosítani. Ennek során pl.

— a leadóállomási (c. i. f.) paritású külpiaci (skandináv és szovjet, NSZK fenyőfűrészáru-import) árakat — a hajófuvar költség levonásával — a hazai áraknak megfelelő feladóállomási paritásra kellett átszámítani;

— a fenyőfűrészáru esetében a forgalmi arányok alapján ki kellett számítani a skandináv, a szovjet és az osztrák relációra vonatkozó, feladóállomási paritásra átszámított külpiaci árak súlyozott átlagát, mert ugyanarra a termékre vonatkozó több árstatisztikai adat súlyozott átlagát lehet csak a belföldi árakkal összehasonlítani.

Az így kidolgozott árkövetési módszerrel már termékcsoportonként tételesen összehasonlíthatóvá váltak a hazai és a nemzetközi árak.

Az 1981—82-ben lefolytatott nemzetközi termékösszehasonlító vizsgálatok, a főpiaci és hazai termékek között megállapított használati értékarányok, a főpiaci árkövetés kialakított módszerei nagyban elősegítették a tényleges kompetitív árrendszer kialakulását a hazai fakeskedelemben.

A kidolgozott árkövetési eljárás azonban a gyakorlati tapasztalatok alapján hamarosan felülvizsgálatra és továbbfejlesztésre szorult. Ezért 1982—83-ban az addigi tapasztalatok felhasználásával, s azok továbbfejlesztéseként újabb részletes nemzetközi termék- és árösszehasonlító vizsgálatokat végeztünk, többek között a hazai forgalomba kerülő és a külpiaci forgalmat reprezentáló fenyőfűrészáru minőségek használati érékarányait, valamint a tölgy- és bükkfűrészáru esetében a külpaci boules és a hazai boules, s a hazai „lose” árak közötti használati értékviszonyokat jellemző szorzószámok megállapítására. Ezek aztán — az 1981—82-ben végzett alapozó vizsgálatokkal együtt — alapul szolgáltak a fatermékek termelői árának megállapítására és változtatására vonatkozó 7002/1985. (MÉM. É. 7.) MÉM. sz. irányelv kidolgozásához.

A VÁLLALATOK IRÁNYÍTÁSA ÉS GAZDASÁGI KAPCSOLATAIK

A gazdaságirányítás további korszerűsítése együtt jár a vállalati gazdasági önállóság szélesedésével és újabb vállalati formák kialakulásával is. Egyrészt az állami vállalatok — az irányításukat illetően — differenciálódnak és *újabb típusok* (vállalati tanács és a vállalati vezetőség irányításával működők) jönnek létre, másrészt az állami és a szövetkezeti vállalatok között (és szövetkezetek egymás között is) a gazdasági önállóságuk sérelme nélkül *társulások* kibontakozása, illetve további fejlődése történik meg. Ez utóbbinál főleg jogi személyiség *nélküli* társulás (ún. társasági forma) terjed el. A jogi személyiségű társulások növekedésének bizonyos visszaesése és a megmaradók tartalmi megerősödése után többféle gazdasági funkció ellátására válnak alkalmassá. Egészen kicsi, helyi jelentőségű kapcsolattól országosan is jelentős teljesítményig terjedhet a skálájuk.

A jogi személyiséggel rendelkező társulások közül az intenzív vállalkozási tevékenységük eredményeként újabb forma, mint például közös vállalat, illetve betéti társulás, vagy egyesülés is elterjedhet (vagyis bizonyos mértékben integrálódhatnak is).

Az egyes alapegységi formákról gazdag gyakorlati tapasztalatok, az újabb típusokat (például az állami vállalatokat) illetően pedig már konkrétabb elképzelések vannak.

Ha a gazdasági élet tényleges főszereplőivé a vállalati szervezeteket tesszük, akkor a tulajdonosi jogok gyakorlásában az eddiginél nagyobb szerepet, hatáskört kell, hogy kapjanak a vállalatok, az ott dolgozó kollektívák. A jövőben az állami vállalatoknál a hagyományos keretek mellett két új vállalatvezetési forma is bevezetésre kerül. Az egyik forma a vállalati tanáccsal, a másik pedig a választott vezetőséggel irányított állami vállalat lesz. Az új formák jobban szolgálják a vállalati gazdálkodói, vállalkozói magatartás kialakulását.

Az új állami vállalati formák

A *vállalati tanács* (vállalati parlament) irányításával működő vállalkozási alapegység elsősorban a nagy és közepes méretű állami vállalatok alapvető formája. Általános vállalatstratégiai kérdésekben a kollektíva bevonásával testületi döntés fog dominálni, viszont a folyamatos vállalati vezetésben ope-